УДК 159.9 https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.27(72).05

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Владислав Джеджея
Здобувач третього освітньо-наукового рівня
спеціальності 053 «Психологія» ОНП «Психологія»
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
vladyslavdzhedzheia@gmail.com, https://orcid.org/0009-0006-4819-175X

Анотація
У статті здійснено теоретичний аналіз розвитку критичного мислення особистості в контексті її життєвої компетентності в умовах цифрового суспільства. Зазначено, що критичне мислення, як когнітивний, соціально-контекстуальний і особистісно-орієнтований процес, тісно пов'язане з життєвою компетентністю, яка трактується як здатність особистості ефективно вирішувати життєві задачі та адаптуватися до змін. Уточнено, що життєва компетентність забезпечує суб'єктне ставлення до життєвих викликів, а критичне мислення – раціональну рефлексію й прийняття обґрунтованих рішень. Визначено основні чинників, що впливають на формування критичного мислення особистості Запропоновано структурно-змістову модель розвитку критичного мислення у зв'язку з формуванням життєвої компетентності, що охоплює когнітивну, соціально-контекстуальну, особистісну та інформаційно-цифрову складові. Визначено, що когнітивна компетентність виявляється в умінні аналізувати, оцінювати та аргументувати інформацію; соціально-контекстуальна – в орієнтації на соціальні норми та ефективну комунікацію; особистісна – в здатності до саморегуляції, самоздійснення та рефлексії; інформаційно-цифрова – у критичному використанні цифрових ресурсів. Аргументовано, що формування критичного мислення сприяє зростанню життєвої компетентності особистості, що має особливе значення в умовах інформаційної насиченості та соціальних викликів цифрової доби. В свою чергу, життєва компетентність забезпечує практичне застосування навичок аналізу і очищення великого обсягу інформації для вирішення реальних проблем і досягнення особистих цілей. Перспективами дослідження є з'ясування за визначеною моделлю особливостей розвитку критичного мислення особистості в інформаційному суспільстві та розробці розвивальної програми, що сприяє адаптації особистості раннього дорослого віку до цифрового середовища.

Ключові слова: критичне мислення, життєва компетентність, цифрове суспільство, особистість раннього дорослого віку, когнітивні компетентності, розвиток, адаптація, цифрове суспільство.

Вступ

Технології та глобалізація в сучасну епоху є двома сильними рушійними силами, які змінюють спосіб людської взаємодії, навчання та роботи. Прогрес технологій зробив інформацію легкодоступною, і вона надходить із багатьох джерел, а це означає, що необхідно обирати спосіб споживання інформації. До викликів сьогодення додаються умови війни, коли

розповсюджується велика кількість фейкових новин та цілеспрямована пропаганда, що не лише вводить в оману споживачів інформації, а й нерідко шкодить ментальному здоров'ю та добробуту людей. На етапі обробки й аналізу інформації необхідно застосовувати критичне мислення, щоб діяти швидко, незалежно та продумано, а також критично мислити в процесі пошуку та аналізу інформації, на основі чого приймати ефективні рішення. Розвиток критичного мислення та життєвої компетентності є ключовими аспектами успішної адаптації особистості в сучасному суспільстві. Це питання набуває особливої значущості в умовах інформаційного суспільства, де здатність до аналізу, синтезу та оцінки інформації стає важливим фактором особистісного розвитку.

Проблемі розуміння та розвитку критичного мислення присвячено досить багато зарубіжних і вітчизняних досліджень. Наукову основу вивчення критичного мислення в сфері навчання було зроблено акцент ще з середини минулого століття (Glaser, 1942). Значний поштовх у дослідженні критичного мислення здійснив П. Фаріоне (Facione, 1990), очоливши консенсус серед експертів з метою визначення та структурування поняття критичного мислення. Утім розуміння процесів й механізмів даного феномену варіюється й у наш час залежно від прихильності дослідників до того чи іншого психологічного напряму. На сьогодні у психологічній літературі яскраво виділяються три основні підходи: когнітивний, соціально-контекстуальний, особистісно-орієнтований.

З погляду когнітивного підходу критичне мислення розглядається в працях P. King та K. Kitchener, які дослідили розвиток рефлексивного судження як важливої складової критичного мислення, акцентуючи увагу на когнітивному розвитку в дорослому віці (King & Kitchener, 1994), D. Halpern, який розглянув певні метакогніції та структурованість навчання, як чинники, що можуть сприяти розвитку критичного мислення у дорослих (Halpern, 1998) та інших.

Погляди соціально-контекстуального підходу відбиваються в роботах дослідниці Д. Кун, яка підкреслила важливість соціальної взаємодії та культурного контексту у формуванні здатності до аргументації та розуміння (Kuhn, 1999), а також B. Rogoff, M. Lipman, J. Lave й E. Wenger, D. Perkins і S. Tishman, J. Gee та інших. Більш сучасні зарубіжні дослідження критичного мислення з позиції соціально підходу здебільшого присвячені особливостям його розвитку в навчальних ситуаціях студентів різних закладів освіти (Fong et al, 2021; Tiruneh et al, 2020). Водночас, актуалізується увага до досліджень особливостей впливу соціальних медіа й онлайн-середовища на розвиток критичного мислення серед молодих дорослих у різних культурних контекстах (García-Gallego et al, 2021).

Згідно з особистісно-орієнтованим підходом критичне мислення розглядається як засіб досягнення особистісних цілей і вирішення життєвих завдань, зокрема досліджено такі індивідуальні особливості, що впливають на розвиток критичного мислення: особистісні переконання й установки (Stupple et al, 2017), виконавчі функції та риси особистості (Valenzuela, 2019), індивідуальні схильності, такі як: відкритість досвіду та когнітивні стилі (Heijltjes, 2018), здібності, мотивація та навчальні стилі (Kettler, 2018), мотивація, саморегуляція та соціальні умов (Tiruneh & Verburgh, 2020), особистісні риси (відкритість досвіду) та метакогнітивні навички (Sosu & Gray, 2020), особистостісні характеристики (екстраверсія, нейротизм) під впливом «потреби в когніції» як медіатора між особистісними й критичним досвідом (Yang & Cheng, 2021). У вітчизняній науковій літературі домінують дослідження щодо впровадження критичного мислення в освітній процес, розвитку інноваційних методів навчання та їх впливі на формування особистості. Такі дослідження

присвячуються шкільному віку (Терно, 2011; Юрчак, 2020 та ін.), студентському й молодому (Симоненко, 2020; Розіна, 2021).

Щодо проблематики досліджень життєвої компетентності, то зарубіжні (європейські й американські) наукові пошуки торкаються її лише дотично через вивчення життєвих навичок та життєвих компетентностей, які розглядаються в контексті успішного життя чи навчання людини (Wehmeyer, 2002; Rychen & Salganik, 2003; Saar & Ure, 2013; Heckman & Kautz, 2013; Wehmeyer & Shogren, 2017). В українській психології дослідження життєвої компетентності особистості вже має свою історію, яка розпочалась з кінця дев'яностих років, завдяки роботам Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, І. П. Ящук та інших. Українські вчені шукають «ядро» життєвої компетентності, яке підтримує цілісність складних систем і забезпечує індивідуальну продуктивність. Спектр його визначень досить широкий: свідоме ставлення до виконання різних життєвих і соціальних ролей (Єрмаков, 2005); здатність особистості розробляти своє життя як проект, визначати цільові та смисложиттєві параметри (Сохань, 2005); осмислення свого призначення, своєї долі, життєвих цілей, смислу життя й організація життєвого шляху (Циба, 2011); логічне поєднання ставлення та цінності, уміння та знання (Пустовіт, 2008); відповідальність: екзистенційна (відповідальність за свою долю), особистісна (відповідальність за свої вчинки і дії), соціальна (відповідальність за їх соціальні наслідки) (Степаненко, 2006); опанування психологічних ролей (Горностай, 2000); усвідомлення особистісного досвіду (Чепелєва, 2024).

Зв'язок між розвитком критичного мислення та різними складовими життєвої компетентності є достатньо тісним: особистості з розвиненим критичним мисленням краще справляються з життєвими проблемами, швидше адаптуються до змін і мають вищий рівень соціальної компетенції. Проте, такі комплексні емпіричні дослідження ще не проводились. Дослідження характеру такого взаємозв'язку допоможе визначити ефективні психологічні інструменти для підтримки розвитку життєвої компетентності особистості через підвищення критичного мислення, що має велике значення для освітніх систем, професійної підготовки та соціальної адаптації в сучасному світі.

Метою дослідження є здійснення теоретичного обґрунтування особливостей розвитку критичного мислення як складової життєвої компетентності особистості в умовах цифрового суспільства.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі **завдання**:

1) здійснено теоретичний аналіз розуміння понять «критичне мислення» та «життєва компетентність» в світлі сучасної психологічної науки;

2) з'ясовано основні компоненти критичного мислення та життєвої компетентності особистості в цифровому суспільстві;

3) обґрунтовано структурно-змістову модель розвитку критичного мислення у контексті формування життєвої компетентності в умовах цифрового суспільства

Методи дослідження

Досягнення поставленої мети та вирішення відповідних завдань забезпечено застосуванням загальнотеоретичних методів – аналіз, синтез та зіставлення різних підходів до розуміння понять «критичне мислення» та «життєва компетентність». Використання методів порівняння, узагальнення та систематизації результатів наукових досліджень дозволило з'ясувати основні компоненти критичного мислення та життєвої компетентності особистості в цифровому суспільстві, а також визначити характер зв'язку між ними. Застосовано також

елементи теоретичного моделювання та концептуалізації теоретико-методологічних засад перспективних досліджень з метою побудови моделі дослідження розвитку критичного мислення особистості раннього дорослого віку в контексті її життєвої компетентності.

Результати та дискусії

Поняття критичного мислення має глибоке коріння, починаючи з античної філософії коли ще Сократ, Платон та Аристотель заклали основи раціонального мислення та логіки. Тому поняття «критичне мислення» є давньогрецького походження (κριτική τέχνη – «мистецтво аналізувати, судження»), тобто мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень.

Однак у сучасному розумінні термін набув актуальності близько середини XX столітті, першочергово в галузі освіти. Зокрема, Е. Глейзер у своїй роботі «An Experiment in the Development of Critical Thinking» представив одну з перших концепцій, що фокусувалася на критичному мисленні як на ключовому елементі освіти (Glaser, 1942).

Одним із перших і провідних дослідників у галузі критичного мислення є Р. Енніс, який визначав критичне мислення через поняття розумного (reasonable) рефлексивного мислення, спрямованого на «прийняття рішення про те, у що вірити або, що робити» (Ennis, 1989). Цей підхід підкреслює прагматичний аспект критичного мислення, яке допомагає не лише у формуванні переконань, але й у прийнятті життєвих рішень. Він також запропонував модель, що зосереджується на процесі вирішення проблем і прийняття рішень та, яка стала базовою для численних досліджень у галузі освіти та когнітивної психології (Ennis, 1989).

Значний поштовх у дослідженні критичного мислення здійснив П. Фачіоне, який визначив критичне мислення як «цілеспрямоване, саморегулююче судження, результатом якого є інтерпретація, аналіз, оцінка та висновок (inference), а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних або контекстуальних міркувань, на яких базується таке судження» (Facione, 1990, 3). Дослідник зазначав, що ця здатність є важливою для орієнтації в сучасному інформаційному суспільстві, де люди стикаються з великою кількістю інформації та різними точками зору. П. Фачіоне очолив консенсус серед експертів з метою визначення та структурування поняття критичного мислення. Його робота стала важливою віхою у розвитку цього поняття, оскільки він запропонував модель, яка включає різні аспекти мислення, такі як: інтерпретація, аналіз, оцінка та висновки (умовивід).

На сьогодні, критичне мислення в основному визначається як складний когнітивний процес, який включає аналіз, оцінку та синтез інформації з метою прийняття обґрунтованих рішень і формування об’єктивних суджень. Тобто, воно забезпечує здатність особистості мислити раціонально, незалежно та рефлексивно, орієнтуючись на пошук істини та вирішення проблем. Основні відмінні його властивості від інших типів мислення – це усвідомленість та самовдосконалення.

Утім розуміння поняття «критичне мислення» варіюється залежно від прихильності дослідників, до того чи іншого психологічного напряму. Щодо особливостей розвитку критичного мислення в ранньому дорослому віці, то у психологічній літературі яскраво виділяються три основні підходи: когнітивний, соціально-контекстуальний, особистісно-орієнтований.

У межах когнітивного підходу критичне мислення розглядається як комплекс когнітивних процесів, які дозволяють молодим людям аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію, тобто акцент ставиться на розвиток здатності до логічного мислення,

аргументації та вирішення проблем. Критичне мислення вважається результатом розвитку когнітивних навичок, що дозволяють особистості ефективно орієнтуватися у складному інформаційному середовищі. Окрім того, П. Фачіоне особливу увагу приділяє розвитку критичного мислення в дорослому віці (Facione, 1990). З позицій цього погляду критичне мислення досліджує значна кількість зарубіжних науковців. P. King та K. Kitchener дослідили розвиток рефлексивного судження як важливої складової критичного мислення, акцентуючи увагу на когнітивному розвитку в дорослому віці. Автори виділили етапи розвитку критичного мислення та фактори, що сприяють його формуванню (King & Kitchener, 1994). D. Halpern розглянув певні метакогніції та структурованість навчання як чинники, що можуть сприяти розвитку критичного мислення у дорослих. Зокрема, автор акцентує увагу на важливості навчання навичкам, які можуть бути перенесені в різні контексти, що особливо актуально для дорослих у цифровому суспільстві (Halpern, 1998). D. Kuhn розглядає розвиток критичного мислення як поступовий процес, що починається у підлітковому віці та продовжується в ранньому дорослому віці. Дослідниця зазначає роль когнітивного розвитку у здатності до аргументації, аналізу та рефлексії (Kuhn, 1999).

За соціально-контекстуальним підходом критичне мислення розглядається як навичка, що формується під впливом соціального оточення та культури. Цей підхід підкреслює важливість соціальної ситуації розвитку, в якій перебуває особистість. Молода людина вчиться критично мислити, аналізуючи інформацію в контексті своїх соціальних відносин, культурних норм та очікувань. З цієї позиції, важливо згадати дослідження Л. Виготського, який хоча й безпосередньо не вивчав критичне мислення, але ще в 1931 році означив соціокультурний підхід до когнітивного розвитку, що стало основою для розуміння впливу соціального середовища та культури на розвиток вищих психічних процесів, до яких відноситься й критичне мислення (Виготський, 1983).

Вищезгадана дослідниця Д. Кун процес розвитку критичного мислення розглядала під впливом соціального середовища, підкреслюючи важливість соціальної взаємодії та культурного контексту у формуванні здатності до аргументації й розуміння (Kuhn, 1999). Розвиток критичного мислення під впливом соціокультурного середовища вивчає значна кількість науковців, серед яких B. Rogoff, M. Lipman, J. Lave й E. Wenger, D. Perkins і S. Tishman, J. Gee та інші (Rogoff, 1990; Lipman, 2003; Lave & Wenger, 1991; Perkins & Tishman, 1993; Gee, 2004). Більш нові зарубіжні дослідження критичного мислення з погляду соціально-контекстуального підходу здебільшого присвячені розвитку критичного мислення в навчальних ситуаціях студентів різних закладів освіти (Fong et al, 2021; Tiruneh et al, 2020). Проте, не втрачають своєї актуальності й дослідження впливу соціальних медіа та онлайн-середовища на розвиток критичного мислення серед молодих дорослих у різних культурних контекстах (García-Gallego et al, 2021).

Згідно з особистісно-орієнтованим підходом критичне мислення є частиною особистісного розвитку та самореалізації. Воно розглядається як засіб досягнення особистісних цілей і вирішення життєвих завдань. Тут важливу роль відіграють індивідуальні психологічні особливості, такі як мотивація, цінності, рівень самоусвідомлення та здатність до саморефлексії. Сучасні психологічні дослідження акцентують увагу на вивченні впливу особистісних рис, когнітивних стилів, індивідуальних потреб та інших індивідуальних відмінностей на розвиток критичного мислення. Зокрема, досліджено такі індивідуальні особливості, що впливають на розвиток критичного мислення: особистісні переконання й установки (Stupple et al, 2017), виконавчі функції та риси особистості (Valenzuela, 2019),

індивідуальні схильності (dispositions) студентів, такі як відкритість досвіду й когнітивні стилі (Heijltjes, 2018), здібності, мотивація та навчальні стилі осіб раннього дорослого віку (Kettler, 2018), мотивація, саморегуляція та соціальні умови (Tiruneh & Verburgh, 2020), відкритість досвіду та метакогнітивні навички (Sosu & Gray, 2020), особистостісні характеристики (екстраверсія, нейротизм) (Yang & Cheng, 2021).

Кожен з цих трьох основних підходів виділяє різні аспекти розвитку критичного мислення, які, взаємодіючи між собою, формують цілісне розуміння поняття критичного мислення в контексті раннього дорослого віку.

Проаналізовані роботи у виділених основних трьох підходах до розуміння розвитку критичного мислення особистості раннього дорослого віку в прикладному аспекті можна розглянути через призму провідної сфери його розвитку: метакогнітивної чи емоційно-психологічної. За метакогнітивним спрямуванням дослідники й практики зосереджуються на розвитку здатності особистості усвідомлювати, контролювати та регулювати власні мисленнєві процеси. Критичне мислення тут розглядається як здатність до саморефлексії, аналізу власного мислення, розпізнавання помилок і коригування їх. У ранньому дорослому віці це може бути особливо важливим для розвитку самостійності та ефективного вирішення життєвих завдань. З погляду емоційно-психологічного спрямування розвитку критичного мислення враховується вплив емоцій на критичне мислення, оскільки зазначається, що здатність до критичного аналізу інформації залежить не лише від когнітивних здібностей, але й від емоційної стабільності, рівня стресу та здатності контролювати свої емоції. Емоційний стан може впливати на здатність молодих дорослих приймати об'єктивні рішення, що є важливим аспектом критичного мислення.

Щодо дослідження сфер, у яких застосовуються технології розвитку критичного мислення, то на сьогодні найбільш актуальними є сфера освіти (від початкової до вищої та підвищення кваліфікації), а також сфера інформаційного суспільства. У сфері освіти вивчаються та розробляються інтерактивні методи, способи активного навчання, сценарії групових дискусій, аналіз кейсів тощо, які спрямовані на розвиток критичного мислення. У ранньому дорослому віці, коли молода людина часто бере участь у вищій освіті чи професійному навчанні, цей підхід є особливо релевантним. В умовах цифрового суспільства увага зосереджується на впливі інформаційних технологій на розвиток критичного мислення. У межах цієї сфери аналізуються нові виклики, пов'язані з обробкою великого обсягу інформації, а також вмінням розпізнавати дезінформацію та маніпуляції в медіапросторі. Роль цифрових технологій у формуванні критичного мислення стає ключовою в умовах сучасного інформаційного середовища.

В українській науковій літературі домінують дослідження в сфері освіти, тобто дослідження цієї тематики зосереджуються на впровадженні критичного мислення в освітній процес, розвитку інноваційних методів навчання та їх впливі на формування особистості. Переважно дослідження проводяться на школярах та розробляються технології розвитку критичного мислення в конкретних умовах викладання певних дисциплін (Терно, 2011; Юрчак, 2020 та ін.). Проте й є менш численні дослідження, які вивчають проблему розвитку критичного мислення студентів та молоді, наприклад, праці таких вчених, як С. Симоненко та І. Розіна, підкреслюють важливість критичного мислення у вищій освіті (Симоненко, 2020) та застосування нових підходів для підвищення ефективності навчання (Розіна, 2021).

Потужна зарубіжна база дослідження критичного мислення активно використовується у вітчизняній науці, що значно сприяє розвитку теорії та практики критичного мислення в

Україні, поглиблює розуміння його впливу на освітні процеси, професійну підготовку та когнітивні здібності особистості.

Щодо поняття «життєва компетентність», то, на наш погляд, воно більш ґрунтовно розкрито у вітчизняній науці. Зарубіжні (європейські та американські) наукові пошуки здебільшого не спрямовуються на дослідження багатомірних комплексних психологічних феноменів, яким є життєва компетентність. У контексті психологічних зарубіжних досліджень термін «life competence» ще недостатньо систематизований, і дослідження в цьому напрямку часто включають або перетинаються з вивченням життєвих навичок («life skills») та життєвих компетентностей («key competencies»), які розглядаються в контексті успішного життя чи навчання людини (Wehmeyer, 2002; Rychen & Salganik, 2003; Saar & Ure, 2013; Heckman & Kautz, 2013; Wehmeyer & Shogren, 2017).

Ті зарубіжні дослідження, які оперують поняттям «життєвої компетентності» («life competence») в європейській та американській психологічній літературі часто обертаються навколо моделей, які підкреслюють важливість психологічної стійкості (резильєнтності), благополуччя та адаптаційних можливостей на різних етапах життя людини. Переважно такі дослідження проводяться в межах теорії підтримання позитивного ментального здоров'я (Maintainable Positive Mental Health Theory (MPMHT)), за якою визначається п'ять основних чинників, якими можна описати життєву компетентність: глобальне благополуччя, здатність насолоджуватися, творча та виконавча ефективність, саморегуляція та стійкість. У MPMHT наголошується на тому, що «життєву компетентність» можна розвивати та зміцнювати у векторі адаптивного функціонування та особистісного зростання протягом життя (Garg & Levin, 2016; Wehmeyer & Shogren, 2016; Oláh, 2019; Fröhlich-Gildhoff & Rönnau-Böse, 2011; Fedorov, 2021).

В українській психології поняття «життєва компетентність» з'явилось наприкінці дев'яностих років, завдячуючи роботам Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, І. П. Ящук, яке визначено як складне утворення, що об'єднує знання, уміння та навички, життєвий досвід, життєві досягнення особистості (Сохань & Єрмаков, 2000). Поняття «життєву компетентність» прийнято розглядати як цілісне особистісне утворення. Це складна системна характеристика всієї особистості, що характеризує здатність зберігати, оптимально відтворювати та розвивати себе й свою життєдіяльність, успішно діяти в різних життєвих ситуаціях і вирішувати складні життєві завдання та проблеми. Українські вчені шукають «ядро» життєвої компетентності, яке підтримує цілісність складних систем і забезпечує індивідуальну продуктивність (Зазимко & Шиловська, 2024). Спектр його визначень досить широкий: свідоме ставлення до виконання різних життєвих і соціальних ролей (Єрмаков, 2005); здатність особистості розробляти своє життя як проект, визначати цільові та смисложиттєві параметри (Сохань, 2005); осмислення свого призначення, своєї долі, життєвих цілей, смислу життя й організація життєвого шляху (Циба, 2011); логічне поєднання ставлення і цінності, уміння та знання (Пустовіт, 2008); відповідальність: екзистенційна (відповідальність за свою долю), особистісна (відповідальність за свої вчинки і дії), соціальна (відповідальність за їх соціальні наслідки) (Степаненко, 2006); опанування психологічних ролей (Горностай, 2000); усвідомлення особистісного досвіду (Чепелєва, 2024).

На наш погляд, досить багатозначним і влучним розумінням життєвої компетентності є тлумачення його Н. В. Чепелєвою, з якого можна виокремити три найвагоміші характеристики цього концепту: життєва компетентність є властивістю особистості, що забезпечує продуктивне розв'язання життєвих задач, які постають перед людиною упродовж

її життя; вона базується на усвідомленні особистісного досвіду і є вагомим чинником саморозуміння, саморозвитку та самоздійснення; розвинена життєва компетентність збагачує особистісний досвід людини, дозволяючи їй не лише успішно долати життєві перешкоди, а й вибудовувати особисті та життєві проекти й створювати відповідні стратегії їх реалізації (Чепелєва, 2023).

Взаємозв'язок між життєвою компетентністю особистості та розвитком її критичного мислення очевидний. З одного боку, розвиток критичного мислення сприяє збагаченню життєвої компетентності, оскільки таке мислення допомагає особистості краще орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях, приймати зважені рішення та вирішувати проблеми. З іншого, розвиток життєвої компетентності особистості, зокрема таких життєвих навичок як саморегуляція, стійкість до стресу, соціальні навички, здатність до вирішення проблем тощо, сприяють покращенню критичного мислення. Взаємозв'язок розвитку критичного мислення й формування життєвої компетентності емпірично прямо чи опосередковано доведено багатьма зарубіжними дослідниками. Зокрема, визначено значення критичного мислення для успішної життєвої адаптації та прийняття рішень, що є основою життєвої компетентності (Facione, 1990), визначено роль критичного мислення у розвитку психологічної стійкості та здатності ефективно вирішувати життєві проблеми (Elder & Paul, 2010); констатовано, що розвиток компетентності у сфері громадянської активності допомагає покращити критичне мислення, оскільки воно включає аналіз соціальних питань і прийняття обґрунтованих рішень (Ten Dam & Volman, 2004). Досить ґрунтовно досліджено вплив метакогнітивних навичок, які є складовою життєвої компетентності особистості, на її критичне мислення. Серед зарубіжних досліджень є докази, що люди з розвиненими метакогнітивними навичками краще усвідомлюють свої когнітивні процеси і, таким чином, більш ефективно розвивають критичне мислення (Schraw & Dennison, 1994). Вітчизняними емпіричними дослідженнями доведено, що базовим метакогнітивним інтегратором конструювання життєвого досвіду є інтелектуальна ініціація, що запускає процес його наративного конструювання. В той же час, провідним матакогнітивним процесом є рефлексія, яка ґрунтується на самодистанціюванні та погляді на себе з боку і забезпечує зміну рефлексивної позиції особистості (Зазимко, 2022).

Розглянуті дослідження значно вплинули на розуміння того, як критичне мислення сприяє формуванню життєвої компетентності, підкреслюючи важливість цього когнітивного процесу для успішного життя та адаптації в сучасному світі. Водночас, розглянуті наукові розвідки підтверджують тісний зв'язок між критичним мисленням та життєвою компетентністю, підкреслюючи важливість інтеграції критичного мислення в освітні та психологічні практики, спрямовані на розвиток життєвих навичок.

Основою багатьох сучасних підходів до вивчення та розвитку критичного мислення є результати дослідження за форматом експертного оцінювання з використанням Delphi-методу, організованого P. Facione (Facione, 1990). Узгодження поглядів 46 науковців, педагогів і провідних діячів теорії КТ призвели до визначення критичного мислення як цілеспрямованого, саморегульованого судження, що приводить до інтерпретації, аналізу, оцінки та інтервенції. Таке мислення ґрунтується на когнітивних навичках, які дозволяють особистості ефективно вирішувати складні завдання та приймати зважені рішення. Експерти виділили шість основних когнітивних навичок, які формують основу критичного мислення: інтерпретація (здатність пояснювати значення інформації чи ситуації; аналіз (уміння виявляти та розбирати аргументи, визначати їхню структуру та взаємозв'язки); оцінка (уміння оцінювати достовірність і вагомість інформації чи аргументів); усвідомлення висновків

(уміння робити обґрунтовані висновки на основі доступних даних); пояснення (здатність формулювати свої думки чітко та аргументовано); саморегуляція (контроль за власним мисленням, його перевірка і коригування). Окрім когнітивних компонентів, критичне мислення також включає емоційні та мотиваційні аспекти, а саме для ефективного критичного мислення важливими є такі риси: схильність до правди (намір знайти та дотримуватись правдивої інформації); скептицизм (готовність піддавати сумніву власні переконання та інформацію); упевненість у власних силах (віра у свою здатність розв'язувати складні проблеми).

За сучасним обґрунтованим визначенням життєва компетентність тлумачиться як властивість особистості, що забезпечує продуктивне розв'язання життєвих задач, які постають перед людиною упродовж її життя. Вона потребує інтерпретації, аналізу та осмислення ситуацій, в яких опиняється людина (Чепелєва, 2023).

Окрім смислової близькості наукового розуміння понять «критичне мислення» та «життєва компетентність», існує значна кількість емпіричних досліджень, що доводять тісний зв'язок розвитку життєвої компетентності та критичного мислення. Розвиток критичного мислення забезпечує здатність не лише вирішувати життєві завдання, а й глибоко усвідомлювати свій життєвий шлях і вибудовувати стратегії для досягнення особистісних й професійних цілей. Наукові дослідження в галузі психології, які аналізують взаємозв'язок між критичним мисленням і життєвою компетентністю, наголошують на їх взаємному впливі через розвиток саморегуляції, самостійності й здатності приймати обґрунтовані рішення в складних умовах сучасного світу. Отже, дослідження підтверджують, що критичне мислення та життєва компетентність взаємопов'язані через здатність особистості до критичної самооцінки, саморозуміння та самостійного вирішення проблем, що підвищує ефективність взаємодії з оточуючим середовищем.

Дослідження критичного мислення особистості в інформаційному суспільстві та цифровому його середовищі підтверджують ефективність виділених загальних компонентів критичного мислення з включенням компоненту диджитал-грамотності як розуміння основ функціонування цифрових платформ і технологій для критичного споживання інформації та захисту від дезінформації (Chinn et al., 2020). Життєва компетентність, яка є основою продуктивного застосування критичного мислення у різних життєвих ситуаціях, в умовах цифрового суспільства також вимагає додаткового уміння взаємодіяти з цифровими технологіями – цифрової грамотності, яка сприяє розвитку як критичного мислення, так і життєвої компетентності.

Узагальнення результатів теоретичного дослідження дозволяє визначити основні чинники, що впливають на формування критичного мислення особистості в цифровому суспільстві в контексті підвищення її життєвої компетентності. На основі робіт, що досліджують взаємозв'язок між критичним мисленням і життєвою компетентністю, можна створити структурно-змістову модель критичного мислення особистості в цифровому суспільстві, яка враховує ключові компоненти життєвої компетентності. Така модель базується на взаємодії когнітивних, соціальних та особистісних аспектів критичного мислення. Водночас, вона пояснює вплив критичного мислення на здатність особистості адаптуватися та досягати успіху в сучасному цифровому середовищі.

Когнітивну складову окреслюють уміння аналізу та оцінки інформації (розуміння достовірності джерел, розпізнавання маніпуляцій і фейкових новин) та аргументації (уміння

особистості аргументувати свою позицію на основі наявної інформації, застосовуючи логічне мислення для прийняття рішень у життєвих ситуаціях).

Соціально-контекстуальна складова характеризується інтеракціями з соціальними та культурними контекстами (врахування соціальних норм і культурних факторів під час прийняття рішень) та міжособистісною взаємодією (здатність до ефективної комунікації, що підтримує критичне мислення через обмін інформацією та досвідом з іншими).

Основними аспектами особистісної складової є саморегуляція **(**здатність особистості до рефлексії, самоконтролю та планування, що дозволяє вибудовувати стратегії для розв'язання життєвих завдань) та саморозвиток і самоздійснення (усвідомлення особистісного досвіду, що є основою для саморозуміння та самореалізації в житті, а також сприяє формуванню й реалізації життєвих проектів)

Інформаційно-цифрова складова передбачає уміння використання цифрових технологій, ґрунтується на здатності критично працювати з інформаційними технологіями, навчаючись і адаптуючись до цифрового світу.

Висновки

Проведене теоретичне дослідження особливостей розвитку критичного мислення в контексті життєвої компетентності особистості дозволило вирішити поставлені завдання й досягнути мети роботи.

1. З'ясовано, що у сучасній психологічній науці критичне мислення розглядається як багатокомпонентна когнітивна діяльність, що полягає в здатності людини аналізувати, оцінювати, інтерпретувати інформацію та використовувати її для прийняття зважених рішень. Це мислення, яке дозволяє особистості не лише обробляти інформацію, але й ставити під сумнів власні припущення, робити логічні висновки та обґрунтовувати свої рішення. Тому, критичне мислення вимагає розвинених когнітивних навичок, мотивації до пошуку істини, а також емоційної готовності піддавати інформацію та свої умовиводи сумнівам. Життєва компетентність визначається як здатність особистості ефективно вирішувати життєві завдання, які постають перед нею на різних етапах життя. Це поняття включає здатність адаптуватися до змін, розуміти свої потреби та прагнення, а також створювати і реалізовувати життєві стратегії. Життєва компетентність також включає саморозуміння, самоздійснення і саморозвиток, що базується на особистісному досвіді.

2. Критичне мислення, через свої когнітивні та рефлексивні аспекти, служить важливим інструментом для розвитку життєвої компетентності. Воно допомагає особистості не тільки успішно вирішувати життєві завдання, а й формувати стратегії, спрямовані на особистісне зростання та досягнення життєвих цілей. У цифровому суспільстві розвиток критичного мислення стає ключовим фактором підвищення життєвої компетентності. Воно дозволяє особистості аналізувати і відфільтровувати величезні обсяги інформації, що стає особливо важливим в умовах інформаційного перевантаження. У свою чергу, життєва компетентність забезпечує практичне застосування цих навичок для вирішення реальних проблем і досягнення особистих цілей. Тому важливо досліджувати розвиток критичного мислення особистості в цифровому суспільстві в його взаємозв'язку з життєвою компетентністю: розвиток критичного мислення допомагає вдосконалити життєву компетентність, що, своєю чергою, сприяє ефективній адаптації людини до умов сучасного цифрового суспільства.

3. Визначення основних чинників, що впливають на формування критичного мислення особистості в цифровому суспільстві в контексті підвищення життєвої компетентності,

дозволило визначити складові компоненти структурно-змістової моделі дослідження критичного мислення особистості в цифровому суспільстві. Модель включає такі складові: когнітивну, соціально-контекстуальну, особистісну й інформаційно-цифрову грамотність. Когнітивну складову окреслюють уміння аналізу, оцінки й аргументації інформації. Соціально-контекстуальний компонент характеризується інтеракціями з соціальними, культурними контекстами та міжособистісною взаємодією. Оособистісна складова визначається саморегуляцією, саморозвитком, самоздійсненням. Інформаційно-цифровий елемент моделі передбачає уміння використання цифрових технологій, що ґрунтується на здатності критично працювати з інформаційними технологіями, навчаючись і адаптуючись до цифрового світу.

Перспективами дослідження є з'ясування за визначеною моделлю особливостей розвитку критичного мислення особистості в інформаційному суспільстві та розробці розвивальної програми, що сприяє адаптації особистості раннього дорослого віку до цифрового середовища.

Література

1. Зазимко, О., & Шиловська, О. (2024). Семантичний простір молоді як чинник формування життєвої компетентності в умовах війни. *Psychology of Intelligence: Technologies of Intellect Development, 2*(36). https://doi.org/10.31108/3.2024.8.2.1
2. Зазимко, О.В. (2022). Наративне конструювання досвіду юнаками як чинник їх особистісного зростання. Н. В. Чепелєва (Ред.), *Дискурсивне конструювання досвіду у контексті розвитку особистості* (Монографія). (с. 98–121). Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/731506/
3. Сохань, Л., & Єрмаков, І. (2000). Життєва компетентність у технології життєздійснення. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник*. (с. 82-86). Київ : Контекст.
4. Чепелєва, Н.В. (2023). Розв'язання смислових задач у життєвій компетентності особистості. *Технології розвитку інтелекту, 7*(1), 33. Режим доступу: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618/190
5. Chinn, C.A., Rinehart, R.W., & Buckland, L.A. (2020). Epistemic cognition and digital literacy. *Educational Psychologist, 55*(3), 126-148.
6. Ennis, R.H. (1989). Critical thinking and subject specificity: Clarification and needed research. *Educational Researcher, 18*(3), 4-10. https://doi.org/10.3102/0013189X018003004
7. Facione, P.A. (1990). Critical thinking*:* A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). *American Philosophical Association*. Режим доступу: https://eric.ed.gov/?id=ED315423
8. Fong, C.J., Kim, Y.W., Davis, C.W., Hoang, T., & Kim, Y. (2021). A meta-analysis on critical thinking and community-college student success. *Thinking Skills and Creativity, 42*, 71-85.
9. García-Gallego, A., Georgantzis, N., & Martín-Márquez, F. (2021). The role of social media in fostering critical thinking: A cross-cultural study among university students. *Computers in Human Behavior, 120*, 106748.

10. Halpern, D.F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, *53*(4), 449-455.
11. Heijltjes, A., Van Gog, T., & Paas, F. (2018). Improving critical thinking: Effects of dispositions and instructions on economics students' reasoning skills. *Learning and Instruction*, *56*, 193-204.
12. King, P.M., & Kitchener, K.S. (1994). *Developing reflective judgment: Understanding and promoting intellectual growth and critical thinking in adolescents and adults*. New York : Jossey-Bass.
13. Kuhn, D. (1999). A developmental model of critical thinking. *Educational Researcher*, *28*(2), 16-25.
14. Schraw, G., & Dennison, R.S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, *19*(4), 460-475. https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033
15. Sosu, E.M., & Gray, D.S. (2020). The role of metacognitive skills and personality traits in critical thinking dispositions. *Journal of Research in Personality*, *87*, 103970.
16. Stupple, E.J.N., Maratos, F.A., Elander, J., Hunt, T.E., Cheung, K.Y.F., & Aubeeluck, A. (2017). Development of the Critical Thinking Toolkit (CriTT): A measure of student attitudes and beliefs about critical thinking. *Thinking Skills and Creativity*, *23*, 91-100.
17. Ten Dam, G., & Volman, M. (2004). Critical thinking as a citizenship competence: Teaching strategies. *Learning and Instruction*, *14*(4), 359-379. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2004.01.005
18. Tiruneh, D.T., & Verburgh, A. (2020). Critical thinking as a personal and contextual competence: A proposal for a unifying definition. *Thinking Skills and Creativity*, *37*, 100682
19. Tiruneh, D.T., Verburgh, A., & Elen, J. (2020). Effectiveness of critical thinking instruction in higher education: A systematic review of intervention studies. *Higher Education Studies*, *10*(1), 1-12.
20. Wehmeyer, M.L. (2002). Self-determination and the development of life skills. In *Key competencies for a successful life and a well-functioning society* (pp. 43-66). Hogrefe & Huber. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/232543983_Key_Competencies_for_A_Successful_Life_and_Well-functioning_Society
21. Wehmeyer, M.L., & Shogren, K.A. (2016). Self-determination and life competence: Development and education. *Journal of Developmental Psychology*, *52(3)*, 138-145.
22. Yang, C., & Cheng, Y. (2021). The impact of personality on critical thinking disposition: The mediating role of need for cognition. *Personality and Individual Differences*, *168*, 110358.

References

1. Zazymko, O., & Shylovska, O. (2024). *Semantychnyi prostir molodi yak chynnyk formuvannia zhyttievoi kompetentnosti v umovakh viiny* [Semantic space of youth as a factor in the formation of life competence in wartime]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Technologies of Intellect Development*, *2*(36). https://doi.org/10.31108/3.2024.8.2.1 [in Ukrainian].
2. Zazymko, O. V. (2022). Naratyvne konstruyuvannia dosvidu yunakamy yak chynnyk yikh osobystisnoho zrostannia [Narrative construction of experience by young people as a factor in their personal growth]. In N.V. Chepeleva (Ed.), *Dyskursyvne konstruyuvannia dosvidu u konteksti rozvytku – Discursive construction of experience in the context of personality development* (pp. 98–121). Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/731506/ [in Ukrainian].

3. Sokhan, L., & Yermakov, I. (2000). Zhyttyeva kompetentnist′ u tekhnolohiyi zhyttyezdiysnennya [Life competence in the technology of life implementation]. Kroky do kompetentnosti ta intehratsiyi v suspil′stvo: naukovo-metodychnyy zbirnyk – Steps to competence and integration into society: Scientific and methodical collection, (pp. 82-86). Kyiv: Kontekst. [in Ukrainian].
4. Chepeleva, N. V. (2023). Rozviazannia smyslovykh zadach u zhyttievii kompetentnosti osobystosti [Solving sense problems in personality life competence]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu – Intelligence Development Technologies, 7*(1), 33. Retrieved from https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/618/190 [in Ukrainian].
5. Chinn, C.A., Rinehart, R.W., & Buckland, L.A. (2020). Epistemic cognition and digital literacy. *Educational Psychologist, 55*(3), 126-148.
6. Ennis, R.H. (1989). Critical thinking and subject specificity: Clarification and needed research. *Educational Researcher, 18*(3), 4-10. https://doi.org/10.3102/0013189X018003004
7. Facione, P.A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). *American Philosophical Association*. Retrieved from https://eric.ed.gov/?id=ED315423
8. Fong, C.J., Kim, Y.W., Davis, C.W., Hoang, T., & Kim, Y. (2021). A meta-analysis on critical thinking and community-college student success. *Thinking Skills and Creativity, 42*, 71-85.
9. García-Gallego, A., Georgantzis, N., & Martín-Márquez, F. (2021). The role of social media in fostering critical thinking: A cross-cultural study among university students. *Computers in Human Behavior, 120*, 106748.
10. Halpern, D.F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*, *53*(4), 449-455.
11. Heijltjes, A., Van Gog, T., & Paas, F. (2018). Improving critical thinking: Effects of dispositions and instructions on economics students' reasoning skills. *Learning and Instruction*, *56*, 193-204.
12. King, P.M., & Kitchener, K.S. (1994). *Developing reflective judgment: Understanding and promoting intellectual growth and critical thinking in adolescents and adults*. San Francisco : Jossey-Bass.
13. Kuhn, D. (1999). A developmental model of critical thinking. *Educational Researcher, 28*(2), 16-25.
14. Schraw, G., & Dennison, R.S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology, 19*(4), 460-475. https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033
15. Sosu, E.M., & Gray, D.S. (2020). The role of metacognitive skills and personality traits in critical thinking dispositions. *Journal of Research in Personality, 87*, 103970.
16. Stupple, E.J.N., Maratos, F.A., Elander, J., Hunt, T.E., Cheung, K.Y.F., & Aubeeluck, A. (2017). Development of the Critical Thinking Toolkit (CriTT): A measure of student attitudes and beliefs about critical thinking. *Thinking Skills and Creativity*, *23*, 91-100.
17. Ten Dam, G., & Volman, M. (2004). Critical thinking as a citizenship competence: Teaching strategies. *Learning and Instruction, 14*(4), 359-379. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2004.01.005
18. Tiruneh, D.T., & Verburgh, A. (2020). Critical thinking as a personal and contextual competence: A proposal for a unifying definition. *Thinking Skills and Creativity, 37*, 100682

19. Tiruneh, D.T., Verburgh, A., & Elen, J. (2020). Effectiveness of critical thinking instruction in higher education: A systematic review of intervention studies. *Higher Education Studies*, *10*(1), 1-12.
20. Wehmeyer, M.L. (2002). Self-determination and the development of life skills. In *Key competencies for a successful life and a well-functioning society* (pp. 43-66). Hogrefe & Huber. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/232543983_Key_Competencies_for_A_Successful_Life_and_Well-functioning_Society
21. Wehmeyer, M.L., & Shogren, K.A. (2016). Self-determination and life competence: Development and education. *Journal of Developmental Psychology*, *52(3)*, 138-145.
22. Yang, C., & Cheng, Y. (2021). The impact of personality on critical thinking disposition: The mediating role of need for cognition. *Personality and Individual Differences*, *168*, 110358.

STUDY OF THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN THE CONTEXT OF LIFE COMPETENCE

Vladyslav Dzhedzheya
Third degree student
specialty 053 "Psychology" ONP "Psychology"
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601
vladyslavdzhedzheia@gmail.com, https://orcid.org/0009-0006-4819-175X

Abstracts
The article provides a theoretical analysis of the development of critical thinking of an individual in the context of his/her life competence in the digital society. It is noted that critical thinking, as a cognitive, socially contextual and personality-oriented process, is closely related to life competence, which is interpreted as the ability of an individual to effectively solve life problems and adapt to change. It is clarified that life competence provides a subjective attitude to life challenges, and critical thinking provides rational reflection and informed decision-making. The main factors influencing the formation of critical thinking of a personality are identified. The structural and content model of critical thinking development in connection with the formation of life competence, which covers cognitive, social and contextual, personal and information and digital components, is proposed. It is determined that cognitive competence is manifested in the ability to analyze, evaluate and argue information; socio-contextual competence - in the orientation towards social norms and effective communication; personal competence - in the ability to self-regulation, self-fulfilment and reflection; information and digital competence - in the critical use of digital resources. It is argued that the formation of critical thinking contributes to the growth of the individual's life competence, which is of particular importance in the context of information saturation and social challenges of the digital age. In turn, life competence ensures the practical application of skills in analyzing and cleaning a large amount of information to solve real problems and achieve personal goals. The prospects of the study are to find out, based on the defined model, the peculiarities of the development of critical thinking of a person in the information society and to develop a developmental program that promotes the adaptation of an early adult to the digital environment.
Keywords: critical thinking, life competence, digital society, early adulthood personality, cognitive competence, development, adaptation, digital society.

Подано 24.03.2025
Рекомендовано до друку 02.04.2025